

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-19\(48\)-62-80](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-19(48)-62-80)

УДК 159.923

Санніков Олександр Ілліч,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики практичної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Одеса, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Researcher ID: I-5165-2018

asannikov2010@gmail.com

Атаханов Бахтіяр Камалдінович,

магістрант Відділення перепідготовки фахівців
за магістерською програмою «Психологія»
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Одеса, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-1078-7092>

atakanov97@gmail.com

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДИКТОР ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті представлені результати порівняльного аналізу професійно важливих властивостей фахівців на стадії навчання й професіоналізації. Показаний взаємозв'язок індикатору типу особистості, вольових властивостей і рішимості особистості, виявлені їхні психологічні особливості в актуальній самореалізації. Розглянуті дослідження вітчизняних і закордонних учених по проблемі професійної самореалізації й підходи до її вивчення. Розглянута проблематика професійної самореалізації, проведений аналіз особливостей самореалізації особистості в різних спеціалізаціях професії, що досліджується. Припущено, що характеристики волі, рішимості й індикатору типу особистості забезпечують успіх професіонала при реалізації в соціотехнічній діяльності. Показана наявність достовірних, статистично значимих відмінностей по t-критерію Ст'юдента вольових властивостей, рішимості й індикатору типу особистості в початківців і досвідчених фахівців. За допомогою експертів визначений склад професійно значимих якостей, які відрізняються у фахівців різних спеціалізацій. Можна вважати, що індикатор типу особистості в комбінації із професійно важливими якостями забезпечує самореалізацію

професіонала, ефективну професійну діяльність і в цілому професіоналізацію особистості. Для емпіричного дослідження був спеціально сконструйований психодіагностичний комплекс у складі: методики «Індикатор типу особистості» (МБТІ) К. Бриггс і І. Майерс; методики «Вольові властивості особистості» (ВЯО) М. Чумакова; процедури «Мультидименціональні шкали рішимості» (МШР) О. Саннікова; «Особистісного опитувальника» (5FL) Р. МакКрае й П. Коста в адаптації О. Хромова. Статистична обробка даних проводилася з використанням комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows. Використовувалися кількісний (кореляційний) і якісний (метод «асів» і метод «профілів») аналізи даних. Виявлені статистично значимі взаємозв'язки між показниками рішимості, вольовими властивостями й індикаторами типу особистості. Наданий опис психологічних характеристик рішимості й вольових властивостей особистості в осіб різної спеціалізації базової професії. Порівняння вольових властивостей в осіб різних спеціальностей показало: у судномеханіків виражені рішимість і витримка; у судноводіїв домінують цілеспрямованість, відповідальність і наполегливість.

Ключові слова: професіоналізація; професійно важливі якості; професіонал; спеціальність; вольові якості; особистість; рішимість особистості.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. В умовах високої динаміки соціально-економічних і інформаційно-технологічних змін питання спеціалізації професіонала здобувають особливого звучання. Особистість змушена постійно розвиватися й змінюватися, щоб відповідати сучасним тенденціям, «іти в ногу з часом», і в тому числі бути конкурентоспроможною на ринку праці. Необхідність у нових знаннях і вміннях, якими повинні володіти фахівці значного числа сучасних професій, зв'язана також з тим, що професії, які були популярні раніше, сьогодні, або втратили свою актуальність, або піддалися значним перетворенням. Зміна змісту професій приводить до виникнення стійких протиріч між концептуальними моделями виконання професійної діяльності, які виробилися на стадії навчання й у період адаптації фахівця, з одного боку, й новими елементами змісту, прийомами й способами реалізації технологічних операцій, з іншого.

Популярність і престиж напряму, певної сфери й виду професійної діяльності, які були обрані фахівцем, вимагають від нього розвитку необхідних професії особистісних властивостей і якостей. Для фахівців, що одержали

базову підготовку раніше, найчастіше результатом є змушене рішення про зміну професії, або прийняте рішення про поглиблену перепідготовку для створення умов адекватної професійної самореалізації.

У таких умовах більш важливим і очевидним стає процес цілеспрямованого розвитку професійно важливих якостей особистості, максимально продуктивне використання наявних ресурсів. Досягнутий результат не тільки зможе задовольнити прагнення до одержання нових знань, умінь, компетенцій, забезпечити активну самоосвіту й саморозвиток, основу яких забезпечує керування затребуваними ресурсами професійного розвитку. Зокрема, усе більш актуальним стає питання розвитку професійно значимих якостей забезпечення функцій ефективної діяльності, прийняття рішень, які адекватні вимогам і умовам професійної самореалізації. Особливо значущими ці перетворення стають під час вирішення *проблеми спеціалізації професійної підготовки*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання проблеми спеціалізації лежить на стику декількох напрямів психології професіоналізму, включаючи аспекти аналізу професії (професіографії), специфіки професійної діяльності, професійно важливих властивостей і якостей (ПВЯ), розвитку особистості професіонала (самовизначення, самореалізації й самоактуалізації).

Оцінка значимості проблеми спеціалізації професіонала приводить до розуміння необхідності її розв'язку засобами професійної самореалізації. Дійсно, професійна самореалізація багато в чому визначає шляхи професійного становлення особистості, але цим не обмежується. Успіх у професійній діяльності може служити лише одним з декількох критеріїв, оцінка яких дає підставу стверджувати, що вибір конкретної професії був удалим і особистість себе в ній реалізувала саме як професіонала. Разом з тим, оцінюючи пріоритети вчених у психологічних дослідженнях цього напрямку, необхідно відзначити, що вибір професії вважається провідним компонентом професійного розвитку й самореалізації особистості [6].

Самореалізація являє собою цілеспрямований процес розкриття й актуалізації ресурсів особистості в різноманітних сферах предметно-практичної діяльності. Необхідно відзначити, що сучасна психологія трактує самореалізацію як реалізацію особистістю свого професійного потенціалу, сформований образ функціонування й розвитку особистості [3]. За думкою С. Максименко, самореалізація суб'єкта включає *«усвідомлення, вибір і реалізацію тих аспектів індивідуальності, які сприяють його самовираженню, реалізації своїх потенцій, формуванню суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, уявлень про себе, постановку цілей і визначення способів їх досягнення, у тому числі й перетворення себе»* [4, с. 7].

Дослідники відзначають, що професійної самореалізації повинні передувати формування професійної компетентності, одержання спеціальності. Узагальнюючи дослідження професіоналізму юристів, автори показують, що під професійно компетентною особистістю розуміється особлива конкретизація категорії «особистість». У першу чергу, особистість повинна мати сукупність певних психологічних властивостей і рис, найважливіших для успішного виконання професійних завдань. Вона має також відповідати ряду вимог: професійні знання, уміння й звички вміло застосовувати в практичній області; проявляти професійну зацікавленість, інтерес і відношення до власної роботи; розбудовувати задатки й здібності, виробляти індивідуальний стиль професійної діяльності; ефективно реалізовувати свої вміння й передбачити наслідки їх використання. Високі результати дають особистості можливість реалізовувати себе як професіонала, оскільки вона володіє комплексом ПВЯ [6].

Професійна самореалізація перебуває в центрі уваги таких дослідників як Є. Зеер, Л. Помиткіна, О. Кокун, М. Пряжников, В. Рибалка, В. Толочек та ін., чий погляд широко представлений в спеціальній літературі. На думку вчених, основу самореалізації особистості в професії становить професійна придатність. При цьому критерієм придатності прийнято вважати професіоналізм особистості [1].

Аналіз виділених детермінант самореалізації показує, що наявність професійного досвіду, що вже сформувався, не є єдиним фактором, вплив якого забезпечує професійний розвиток особистості. Так, Є. Романенко й Л. Помиткіна відзначають, що *«готовність ... до професійної самореалізації – це прагнення до реалізації особистісного потенціалу, при усвідомленні самого себе, а саме розуміння взаємовідповідності власних індивідуально-психологічних особливостей вимогам професії»* [7, с. 18]. Така постановка визначає необхідність уточнення ролі професійно важливих і професійно значимих якостей на різних стадіях процесу професіоналізації [8], [9].

Особливу роль виконують ПВЯ у професіях екстремального типу, наприклад у морських спеціальностях (судноводії, судномеханіки). Відомо, що до основних функцій сучасного судноводія відноситься, крім керування сучасним морським судном, керівництво колективом. Якщо врахувати зміну рівня технічної оснащеності судна, збільшення обсягу оперативної й фактографічної інформації, інтенсивність професійної взаємодії, нелінійні психологічні перевантаження, то стає зрозумілою роль особистості професіонала даної морської спеціалізації в забезпеченні ефективності й безпеки діяльності судноводія. Необхідність виконувати роботу в жорстких умовах спричинює підвищену увагу дослідників до професійно значимих властивостей і якостей фахівців даної групи спеціальностей.

Використання експертних оцінок показало, що значимою якістю в професії судноводія є «відповідальність». Компоненти професійного досвіду (знання, уміння, навички) в ієрархії ПВЯ займають провідне місце. Наступним в ієрархії експерти ставлять комплекс якостей особистості, які характеризують вольову сферу професіонала (витримка, дисциплінованість, наполегливість, рішучість). Дані якості сприяють реалізації можливостей судноводія виконуючи роль функціонального інструментарію професіоналізму [5]. Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що більшість судових фахівців мають необхідні базові властивості, що лежать в основі ПВЯ моряків, а облік індивідуально-психологічних властивостей особистості стосовно до екстремальних, аварійним ситуаціям зростає багаторазово. Крім того, судові фахівці, які потрапили в так звану групу «ризик» (з високими показниками нейротизма, психотизма й особистісної тривожності) вимагають до себе не просто особливої уваги, але й психологічного супроводу [10].

Кілька зауважень про психологічні характеристики професії судового механіка. До складу професійно важливих і ділових якостей фахівця вчені-практики відносять не тільки кваліфікацію, яку судовий механік одержує в процесі навчання. Сьогодні це поняття набагато ширше й включає в опис професії судового механіка цілий ряд структурних складових: організаторські здібності, уміння синтезувати різні думки по технічних питаннях (колег, матеріали технічної документації, дані мережі Internet, консультації наставників), поінформованість, високий рівень ініціативності й дисциплінованості. ПВЯ судового механіка формуються, в основному, у процесі практичної роботи й значною мірою складаються не тільки під впливом досвіду професійної діяльності, а й певних властивостей особистості професіонала (його професійних здібностей, рис характеру, професійної мотивації й спрямованості на справу). Під впливом і завдяки професійному досвіду розвивається інтуїція, з досвідом приходять загострене почуття небезпеки, із практикою – «розумна обережність», виробляється особиста, професійна відповідальність, тобто такі якості, які тільки у своїй сукупності можуть скласти основу професійної майстерності судномеханіка. Можна констатувати як факт, що для більшості морських спеціальностей – професійний досвід нерідко замінити практично не можна нічим. Ця закономірність підтверджується аналізом великої кількості аварійних ситуацій на судах, коли успішний результат міг би бути забезпечений прийняттям єдино вірного рішення для умов виниклої ситуації. Ніхто не обмежує вимоги по професійним компетенціям, досвіду судномеханіка. Але саме ділові якості, ПВЯ, професійно значимі якості, у більшості випадків стають тими провідними критеріями відповідності судового механіка займаній посади й оцінки

перспективи його професійного зростання.

Емпірична перевірка ролі ПВЯ у професійній самореалізації професіоналів різних спеціалізацій, пошук закономірних структур ПВЯ, які забезпечують успішність у професійній діяльності соціотехнічного типу для двох провідних морських спеціальностей (судноводії та судномеханіки) визначили зміст і спрямованість емпіричного дослідження.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою даної статті є пошук предикторів професіоналізації особистості, а також аналіз структури професійно значимих властивостей професіонала різних спеціалізацій.

До основних **завдань** дослідження необхідно віднести наступні:

- провести теоретико-методологічний аналіз робіт із проблеми професійної самореалізації й виробити позицію до визначення й оцінки предикторів професіоналізації особистості;
- обґрунтувати вибір рішимості, вольових властивостей та типологічних індикаторів як предикторів професіоналізації особистості;
- розробити програму емпіричного дослідження, спроектувати комплекс діагностичних методик, адекватний меті дослідження;
- провести емпіричне дослідження, здійснити статистичну обробку отриманих результатів;
- здійснити якісний аналіз досліджуваних показників, визначити особливості регуляції процесу професіоналізації особистості.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретико-методологічною основою дослідження є концепції варіативного професіоналізму й психологічної системи прийняття рішень [8].

Професіоналізм розуміється як інтегральна властивість особистості професіонала, здатність виконувати технологічно складну діяльність, що вимагає тривалої професійної підготовки. Це здатність особистості до професійної самореалізації: систематично, надійно, продуктивно, у різноманітних мінливих умовах, долати при цьому бар'єри й труднощі (об'єктивні й суб'єктивні). У поняття «професіоналізм» вкладається таке володіння особистістю складною багатоконпонентною психологічною структурою професійної діяльності, яка відповідає вимогам, що існують у професійному співтоваристві, а також відповідає міжнародним стандартам, об'єктивним вимогам і умовам її виконання. Професіоналізм (у контексті цього дослідження) розглядається як інтегральна характеристика особистості

професіонала (суб'єкта діяльності й індивідуальності). Професіоналізм припускає досягнення рівня стабільно високих показників (якості, ефективності, продуктивності) у будь-яких виробничо-технологічних умовах і в будь-якому психоемоційному стані.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

В емпіричному дослідженні приймали участь 60 осіб, курсантів 1 курсу морехідного училища, а також суднових механіків й судноводіїв різного рівня кваліфікації. Вік обстежених – від 15 до 51 року. 30 обстежених є курсантами 1 року навчання, 30 – мали досвід професійної діяльності (третій, четвертий, старший механіки, четвертий, третій, другий помічник капітана, старший помічник, капітан, капітан-наставник).

Діагностика ПВЯ особистості проводилася за допомогою спроектованого комплексу методик [8], [9], у який увійшли: «Індикатор типу особистості» (МБТІ) К. Бриггс і І. Майєрс; методика «Вольові властивості особистості» (ВЯО) М. Чумакова; процедура «Мультидимензійна шкала рішимості» (МШР) О. Саннікова; «Особистісний опитувальник» (5FL) Р. МакКрає й П. Коста в адаптації А. Хромова.

Для обробки результатів дослідження був використаний комплекс статистичних програм SPSS, версія 13.0 for Windows. В обробці даних був використаний кількісний (кореляційний) і якісний аналіз (метод «профілів» і метод «асів») [8].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

При формуванні експертної групи, ми виходили з наступних міркувань. За основу для включення в групу був використано один з перевірених показників професіоналізму – досвід роботи. У судноводіїв і суднових механіків професійний досвід складається поступово до 9–11 років роботи в морі. Це означає, що особам з досвідом роботи до 3 років властиві всі проблеми починаючих фахівців, особи зі стажом роботи 4-8 років зустрічаються з основною проблематикою професіоналізації (стадія інтерналу, середній рівень професійного досвіду), і тільки судноводіїв й суднових механіків з досвідом роботи 9 років і більше (до 25–27 років) можна віднести до групи суперпрофесіоналів, досвідчених фахівців. У такому випадку група експертів у дослідженні представлена в такий спосіб: новачки – 4 фахівця, середній рівень досвіду – 9 фахівців і підгрупа досвідчених становить 17 фахівців. Групу курсантів утворено двома підгрупами: 20 курсантів навчаються на спеціальності механік (судновий механік, електромеханік, рефмеханік) і 10 курсантів – на спеціальності судноводії. Часові періоди становлення

професіонала визначалися експертним шляхом на основі аналізу специфіки проблем, рішення яких доступно фахівцям з різним досвідом роботи, а також наявного на момент обстеження статусу [2].

Такий підхід дозволяє провести порівняльний аналіз за середніми значеннями показників усіх методик у чотирьох групах (курсанти й експерти, суднові механіки й судноводії). Збіг середніх значень (або близькість один до одного) показників у всіх виділених підгрупах служить свідченням рівня професійної ідентичності, при значній розбіжності – підтвердженням відмінностей у професійному досвіді. У середині кожної групи – збіг оцінок дає оцінку рівня професійної ідентичності, значна розбіжність – підтвердження наявності професійного маргіналізму.

Точка зору досвідчених експертів, їх оцінка сформованості певних професійно значимих властивостей у кожній групі по спеціалізації використовується як еталон порівняння. У такому випадку, збіг середніх значень показників групи курсантів і експертів свідчить про те, що дана професійно значима властивість відповідає еталону й може виступати в якості утворюючої моделі успішного професіонала певної спеціалізації (СВ – група судноводіїв, СМ – група судномеханіків). Неповний збіг демонструє межі розвитку необхідних якостей у курсантів. Діапазон виразності якості в професіонала підтверджує наявність даного компонента в моделі особистості професіонала даної спеціалізації, досягнення максимального рівня якого і є припустимою межею розвитку ознаки – показником формування особистості професіонала. Крім того, компоненти моделі, ПВЯ обстежених утворюють стійкі взаємозалежні групи (по складу показників та їх виразності), специфічні для різних спеціалізацій.

Результати кореляційного аналізу. Порівняльний аналіз взаємозв'язків показників МБТІ, індикатору типу особистості, у групах механіків і судноводіїв вказує на деякі особливості, які властиві даним групам. У групі СВ виявлені статистично значимі додатні взаємозв'язки: показників сенсорного типу (S) з вирішальним типом (J) особистості – 0,598 на 1% рівні значимості, екстраверсії (E) із соціальним типом (F) і зі сприймаючим типом (P) – 0,399 і 0,411 на 5% рівні значимості, відповідно. Крім того, виявлені додатні взаємозв'язки показника розумового типу (T) з вирішальним типом – 0,456 на 5% рівні значимості, інтуїтивного типу зі сприймаючим типом – 0,543 на 1% рівні значимості, а також соціального типу зі сприймаючим типом – 0,682 на 1% рівні значимості. У групі СМ виявлено статистично значимий додатний взаємозв'язок показника інтуїтивного типу (N) зі сприймаючим типом – 0,403 на 5% рівні значимості.

Від'ємні статистично значимі взаємозв'язки в судномеханіків і

судноводіїв у парах показників E – I, S – N, T – F, J – P на 1% рівні значимості підтверджують закономірні відносини показників методик, які вивчаються. У групі СМ виявлена від'ємний статистично значимий взаємозв'язок сенсорного й сприймаючого типів особистості (-0,418 на 5% рівні значимості). Разом з тим виділені від'ємні статистично значимі взаємозв'язки показників у групі СВ, які вимагають більш глибокого змістовного аналізу специфіки професіоналізму обстежених. У групі СВ також виділені від'ємні значимі зв'язки: показника вирішального типу (J) особистості з екстраверсією (-0,384 на 5% рівні значимості), з інтуїтивним і соціальним типом (-0,529 і -0,660 на 1% рівні значимості, відповідно); показника сприймаючого типу (P) особистості з інтроверсією (-0,405 на 5% рівні значимості); із сенсорним, розумовим і вирішальним типом особистості (-0,547, -0,512, -0,948 на 1% рівні значимості, відповідно).

Порівняльний аналіз взаємозв'язків шкал рішимості (рішимість – інтегральна якість особистості на відміну від рішучості – властивості волі) з показниками індикатору типу особистості (МБТІ) у групах механіків і судноводіїв показав наступне. У групі СВ виявлені статистично значимі позитивні взаємозв'язки шкал рішимості (стрімкості, ризикованості, толерантності, рефлексивності, розсудливості й асертивності) з індикаторами типу особистості на 1% і 5% рівні значимості. Найбільше число додатних зв'язків виділено між шкалами рішимості, а також у шкал рішимості з інтроверсією і з вирішальним типом особистості. Так, з інтроверсією виявлений зв'язок рефлексивності (0,417 на 5% рівні) і асертивності (0,509 на 1% рівні значимості). З вирішальним типом виділені значимі зв'язки стрімкості (0,429 на 5% рівні), рефлексивності (0,667 на 1% рівні), докладності (0,578 на 1% рівні) і асертивності (0,485 на 5% рівні значимості). Виявлені значимі зв'язки догматичності з ризикованістю (0,584 на 1% рівні), спонтанністю (0,464 на 5% рівні) і авантюрістю (0,386 на 5% рівні значимості).

У групі СМ виділені додатні статистично значимі взаємозв'язки певних типів особистості зі шкалами рішимості: сенсорного типу з рефлексивністю (0,383 на 5% рівні) і гнучкістю (0,358 на 5% рівні); розумового типу з рефлексивністю (0,472 на 1% рівні) і гнучкістю (0,356 на 5% рівні); вирішального типу з толерантністю (0,356 на 1% рівні) і гнучкістю (0,349 на 5% рівні значимості). Крім того, виявлені додатні значимі зв'язки шкал рішимості між собою: стрімкості з толерантністю й докладністю (0,438 на 5% рівні й 0,572 на 1% рівні значимості); докладності з далекоглядністю, рефлексивністю, гнучкістю й самостійністю (0,512 на 1% рівні; 0,364 на 5% рівні; 0,547 на 1% рівні й 0,365 на 5% рівні значимості, відповідно). Крім того, виділені значимі додатні зв'язки догматичності з ризикованістю (0,569 на 1% рівні) і

спонтанністю (0,391 на 5% рівні значимості).

Порівняльний аналіз взаємозв'язків вольових властивостей особистості (ВЯО) у групах судноводіїв і судномеханіків показав наступне. У групі СВ вольові властивості особистості виявляють стійкі додатні взаємозв'язки з вирішальним типом особистості: з відповідальністю (0,525 на 1% рівні), самостійністю (0,410 на 5% рівні), і наполегливістю (0,509 на 1% рівні значимості). Вольові властивості в групі СВ виявляють стійкі додатні статистично значимі взаємозв'язки показників, таких, як витримка, наполегливість, енергійність і уважність між собою на 1% і 5% рівні значимості. Особливий інтерес представляють додатні взаємозв'язки вольових властивостей у групі СВ:

- з показниками рішимості особистості (МШР): відповідальності з докладністю (0,668 на 1% рівні значимості); самостійності й стрімкості (0,508 на 1% рівні значимості); наполегливості зі стрімкістю (0,453 на 5% рівні) і рефлексивністю (0,425 на 5% рівні значимості); енергійності зі стрімкістю (0,415 на 5% рівні), з толерантністю (0,536 на 1% рівні) і далекоглядністю (0,471 на 5% рівні значимості);

- з показниками опитувальника особистості (5FL) – відповідальності з показником прихильність-відособленість (0,406 на 5% рівні) і з показником самоконтроль-імпульсивність (0,421 на 5% рівні значимості); показника практичність-експресивність із ініціативністю (0,445 на 5% рівні), з рішучістю (0,475 на 5% рівні) і витримкою (0,387 на 5% рівні значимості).

У групі СМ виявлені додатні статистично значимі взаємозв'язки показників індикатору типу особистості (сенсорного, розумового й вирішального типу) з показниками всіх вольових властивостей (виключення склав показник витримки). Найбільше число додатних статистично значимих зв'язків виділено між вольовими властивостями особистості (в основному на 1% рівні значимості) з показниками п'ятифакторного особистісного опитувальника (в основному на 1% і 5% рівні значимості). Виявлені додатні значимі зв'язки показників рішимості з вольовими властивостями: далекоглядності й відповідальності (0,352 на 5% рівні), стрімкості й ініціативності (0,380 на 5% рівні), стрімкості й витримки (0,404 на 5% рівні значимості), рефлексивності й самостійності (0,489 на 1% рівні), гнучкості й енергійності (0,358 на 5% рівні), асертивності й самостійності (0,447 на 1% рівні значимості).

Виділені закономірності дають підставу затверджувати, що вольові властивості, рішимість, індикатори типу особистості утворюють стійкий комплекс професійно значимих властивостей професіонала, який відрізняється в групах СВ і СМ по складу й виразності ПВЯ.

Якісний аналіз даних. Змістовний аналіз взаємозв'язків у представників групи СВ указує на наявність обмеженого комплексу професійно значимих властивостей, який утворений вирішальним типом особистості й групою шкал рішимості (стрімкістю, рефлексивністю, докладністю й асертивністю). Дійсно, прийняття рішень займає в професійній діяльності СВ провідне місце, представники групи структуровані, прагнуть реалізовувати самостійно ухвалені рішення. Прийняття рішень будується на основі швидкої, енергійної реакції на ситуацію й миттєвої оцінки обстановки, на обміркуванні та аналізі варіантів, обліку всіх «за» і «проти», проробленню деталей і прогнозі наслідків вибору. Крім того, аналіз показує, що ризикованість, спонтанність і авантюризм перебувають під строгим контролем, що також відповідає еталону поведінки судноводія.

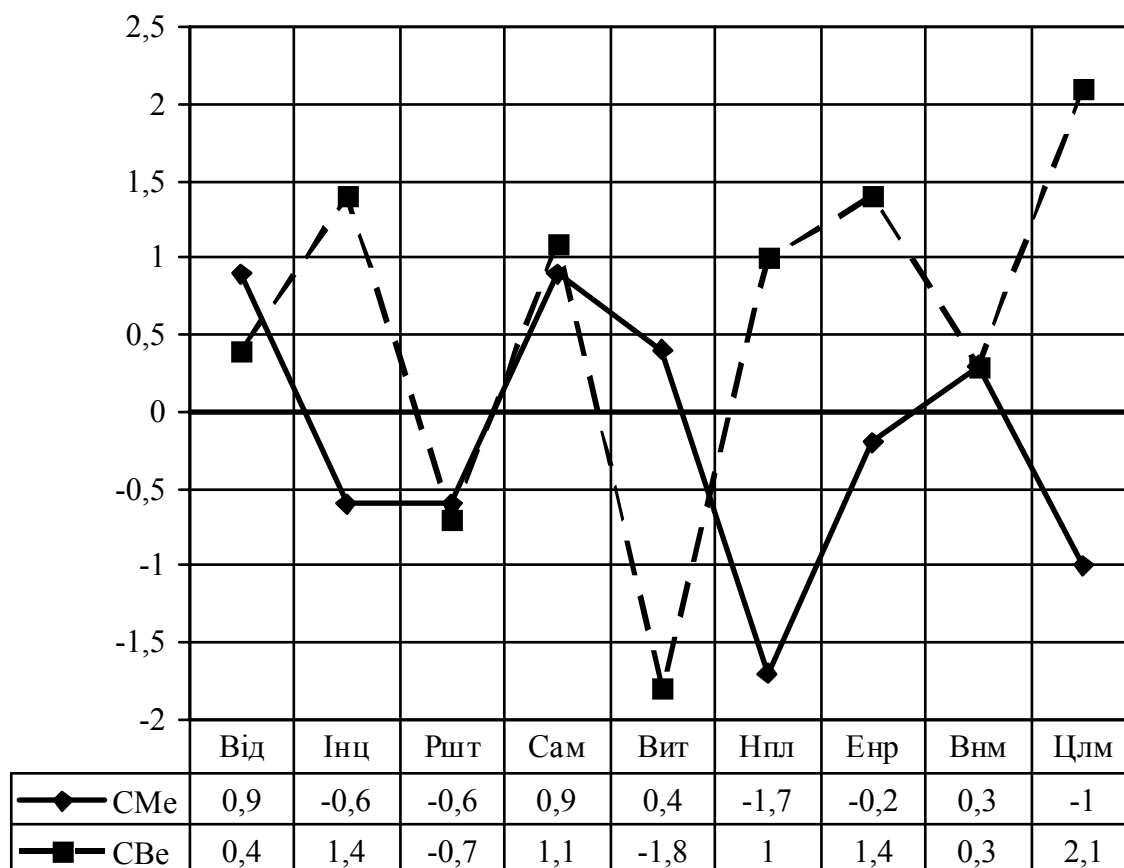

Рис. Профілі показників вольових властивостей особистості (за методикою М. Чумакова) у групах експертів різних спеціальностей (CBe та CMe)

Примітка: показники вольових якостей особистості: Від – відповідальність, Інц – ініціативність, Ршт – рішучість, Сам – самостійність, Вит – витримка, Нпл – наполегливість, Енр – енергійність, Внм – уважність,

Цмл – цілеспрямованість.

Кілька зауважень про ПВЯ, які властиві представникам групи СМ. Змістовний аналіз кореляційних зв'язків у групі СМ дозволяє виділити комплекс професійно значимих властивостей, який утворений сенсорним, розумовим і вирішальним типом особистості, з одного боку, і групою шкал рішимості (толерантності, рефлексивності, докладності й гнучкості), з іншої. Суднові механіки як професіонали надійні, для них важливий борг, ієрархія, порядок; вони практичні, прагнуть, щоб усе йшло за планом, без порушень і зайвих вигадок. Вони нехитрі, виконавчі, приймають рішення, які забезпечують досягнення порядку.

Приведемо результати якісного аналізу показників на прикладі вольових властивостей особистості. За основу для порівняння були використані середні значення показників у групах експертів СВ і СМ. Профілі вольових властивостей особистості в досліджуваних групах (СВе, СМе) представлено на рисунку. Для зручності сприйняття профілі вольових властивостей дані у відхиленні від середньої лінії ряду вибірки обстежених.

Порівняння показників вольових властивостей виділених груп і їх інтерпретація показують, що представників групи СВе, на відміну від представників групи СМе, можна охарактеризувати як дуже ініціативних, більш наполегливих й енергійних, цілеспрямованих на досягнення стабільно високих результатів професійної діяльності. Вони стрімкі, докладні, зосереджені, продумують шляхи й варіанти вирішення ситуації, способи подолання виникаючих перешкод, прагнуть конструктивно долати виникаючі проблеми. Представників групи СМе в порівнянні із представниками групи СВе відрізняє висока відповідальність (за плавучість судна, стан і роботу всіх систем і механізмів), витримка (висока психоемоційна стійкість) у різних, у тому числі екстремальних ситуаціях. Особливі умови діяльності представників групи СМе накладають відбиток і на показники рішимості: по рефлексивності й гнучкості вони значно відрізняються від представників групи СВе. У групі СВе показники докладності, далекоглядності, стрімкості значно перевищують відповідні показники рішучості в групі СМе.

Результати порівняльного аналізу. Проведений якісний аналіз дозволив установити особливості прояву досліджуваних властивостей особистості різних професійних спеціалізацій СВ і СМ у підгрупах курсантів і експертів. Ці відмінності в проявах досліджуваних властивостей у цих групах були підтверджені також за допомогою непараметричного t-критерію Ст'юдента (таблиці 1 і 2).

Таблиця 1

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками досліджуваних якостей у групі «судноводіїв» (підгрупа 1 – курсанти, підгрупа 3 – експерти)

Група 1 / група 3	5FL	МШР			
	ІмС	Ст	Тн	Про	Гн
t-критерій	-2,097**	-1,838*	-1,749*	-3,655***	-2,174**
Група 1 / група 3	МБТІ		ВЯО		
	І	Р	Від	Ріш	Сам
t-критерій	-2,012**	2,130**	-3,746***	1,748*	-1,885*

Примітка: 1) рівні значущості: позначка «*» – на значиму рівні відмінність ($\rho \leq 0,5$); позначка «**» та «***» – на високу значиму рівні відмінність ($\rho \leq 0,01$) та ($\rho \leq 0,001$); 2) додатний знак перед значенням t-критерія Ст'юдента означає, що цей показник за значенням вище в першій групі осіб; від'ємний знак – на більше значення показника в другій групі осіб.

Так, представників підгрупи «судноводії – експерти», на відміну від представників підгрупи «судноводії – курсанти», відрізняє більш високий рівень контролю над собою й своїми вчинками; у прийнятті рішень стрімкі, гнучкі, кожний варіант рішення оцінюється з різних сторін; упевнено себе почувають у незнайомій обстановці; у поведінці з появою складних ситуацій і непередбачених обставин проявляють високу витримку й самостійність; рішення ухвалюють самостійно, без хвилювань; намагаються всі ухвалені рішення доводити до логічного завершення, орієнтовані на одержання конкретного результату. Експерти мають навички коректної оцінки й контролю стану робочого простору.

Судноводіїв – курсантів відрізняє підвищена увага до інформації, яку вони одержують із різноманітних джерел, вони відкриті новому досвіду, зазнають насолоди від змін і більш орієнтовані на процес, їх учинки відрізняє рішимість, що більш характеризує їхнє прагнення пізнавати життя, чим контролювати його.

Таблиця 2

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками досліджуваних якостей у групі «механіки» (підгрупа 2 – курсанти, підгрупа 4 – експерти)

Група 2 / група 4	МБТІ	МШР			
	І	Тн	Рф	Гн	Ав
t-критерій	-4,254***	-2,352**	-2,312*	-2,561**	2,747*
Група 2 / група 4	МБТІ	5FL		ВЯО	
	Р	ОбП	ІмС	Від	Нпг
t-критерій	3,986***	-2,974**	-2,942**	-2,115*	2,149*

Аналіз значень показників t-критерію показує частковий збіг і відмінність у виразності окремих досліджуваних властивостей особистості із групою СВ. Дані методики МБТІ показують більш високі значення показника J (вирішальний тип) в експертів і більш високі значення показника P (сприймаючий тип) у механіків курсантів, що збігається з даними групи «судноводії». Установка на оцінку інформації (J) відбиває прояв професійного досвіду, одну з характеристик рівня професіоналізму представників морських спеціальностей. Установка на сприйняття нової інформації (P), навпаки, більш характерна для курсантів на стадії навчання, незалежно від спеціалізації й строку навчання.

Представників підгрупи «механіки – експерти», на відміну від представників підгрупи «механіки – курсанти», відрізняє: готовність до роботи в умовах невизначеності, висока здатність до аналізу власних дій і ухвалених рішень; здатність при зміні умов перебудуватися й ураховувати нові умови, високий рівень витримки в складних умовах діяльності; здатність до роботи в команді й високий самоконтроль, а саме – обов'язковість, точність і акуратність у справах. Представників підгрупи «механіки - курсанти» відрізняє виражена схильність до авантюрної поведінки й наполегливість. Можна припустити, що дух «морської романтики» у починаючих фахівців частково заміщує той досвід і обережність професіонала, які з'являються з досвідом роботи в тих осіб, які «ходять» у море.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

1. Результати аналізу літератури по проблемі професійної самореалізації дозволяють зробити висновок, що основна функція професійної самореалізації забезпечує розкриття й активацію ресурсів професіонала, мотивацію на професійний розвиток, прагнення відповідати вимогам професійної діяльності, професії й професійного співтовариства.

2. Рішимість, вольові властивості й індикатор типу особистості утворюють основу ПВЯ фахівців соціотехнічної діяльності. Склад і ступінь виразності ПВЯ у професіоналів різної спеціалізації статистично значимо відрізняються й може виступати критерієм експертної оцінки професіоналізації особистості: при виборі професії, визначенні спеціальності, доборі й розвитку професіонала.

3. Порівняння ПВЯ у професіоналів різного рівня професійної підготовленості показує, що в судномеханіків виражені рішимість і витримка; у судноводіїв – цілеспрямованість, відповідальність і наполегливість.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним розвитком

даного напрямку можна вважати пошук стійких комбінацій ПВЯ (індикатору типу особистості, вольових властивостей, рішучості), які забезпечують психологічну стійкість, ефективність і надійність особистості професіонала в різних видах соціономічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. А. Бодров, Психология профессиональной пригодности; 2-е изд. Москва, Россия: ПЕР СЭ, 2006, 512 с.
- [2] С. В. Гуцыкова, *Метод экспертных оценок. Теория и практика*. Москва, Россия: Ин-т психологии РАН, 2011, 170 с.
- [3] Л. А. Коростылева, *Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2005, 222 с.
- [4] С. Д. Максименко, В. І. Осьодло, «Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта», *Проблеми сучасної психології*; С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої, Ред., вип. 80 с. 3–19, 2010.
- [5] О. К. Митракова, *Профессионально важные качества личности судоводителя по данным экспертной оценки*. Владивосток, Россия, 2007, с. 1–9.
- [6] Л. В. Помиткіна, «Професійна самореалізація психолога в практичній діяльності», «Profesní seberealizace psychologa v praxi», *Moderní aspekty vědy*. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021, XIV, с. 27–36.
- [7] Є. О. Романенко, Л. В. Помиткіна, «Професійна самореалізація особистості у юридичній практиці», «Profesní seberealizace jednotlivce v právní praxi», *Moderní aspekty vědy*. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021, XIV, с. 17–26.
- [8] А. И. Санников, *Психология жизненного выбора личности*. Одесса, Украина: Изд-во «ВМВ», 2015.
- [9] А. И. Санников, С. В. Срібна, «Мотивація й воля в регуляції прийняття рішень особистістю», *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, вип. 15(44), с. 108–125, 2021.
- [10] О. В. Стрелкова, «Психологические аспекты профессиональной деятельности моряков», *Вестник РГУ им. И. Канта*, вып. 5, с. 45–51, 2010.

INDIVIDUAL-PSYCHOLOGICAL PROPERTIES OF PERSONALITY AS A PREDICTOR OF PROFESSIONALIZATION

Oleksandr Sannikov,

Doctor of Psychology, professor,
professor Department of Theory and Methodology of Applied Psychology,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky».
Odessa, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Researcher ID: I-5165-2018

asannikov2010@gmail.com

Bakhtiar Atakhanov,

Master student of the Department of retraining
of specialists for the master's program «Psychology»
State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky».
Odessa, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-1078-7092>

atakhanov97@gmail.com

Summary. The article presents the results of a comparative analysis of professionally important properties of specialists at the training stage and professionals. The interrelation of the personality type indicator, volitional properties and decisiveness of the personality is shown, their psychological features in the actual self-realization of the personality are revealed. The studies of domestic and foreign scientists on the problem of professional self-realization and approaches to its study are analyzed. The author considers some issues of professional self-realization and carries out the analysis of the features of individual's self-realization in various specializations of the profession studied. It is assumed that the characteristics of will, decisiveness and an indicator of personality type ensure the success of a professional in the implementation of sociotechnical activity. The presence of verified, statistically significant differences according to Student's t-test of volitional properties, decisiveness and personality type indicator in beginners and experienced specialists is shown. With the help of experts, the composition of professionally significant qualities that differ among specialists of different specializations was determined. It can be considered that the personality type indicator in combination with professionally important qualities ensures the self-realization of a professional, effective professional activity and, in general, the professionalization of personality. For empirical research, a psychodiagnostic

complex was specially designed, it consisted of: «Personality Type Indicator» (MBTI) by K. Briggs and I. Myers; methods «Volitional properties of personality» (VPP) by M. Chumakov; procedures «Multi-Dimensional Scales of Decisiveness» (MSD) by A. Sannikov; «Personality Questionnaire» (5FL) by R. McCrae and P. Costa, adapted by A. B. Khromov. Statistical data processing was carried out using the computer program SPSS 13.0 for Windows. Quantitative (correlation, regression) and qualitative (aces method and profile method) data analyzes were used. Statistically significant relationships between indicators of decisiveness, volitional properties and indicators of personality type were revealed. A description of the psychological characteristics of decisiveness and volitional personality traits in people of various specializations in the basic profession is provided. Comparison of volitional properties in individuals of different specialties showed: ship mechanics revealed decisiveness and endurance; the navigators revealed determination, responsibility and perseverance.

Key words: professionalization; professionally important qualities; professional; specialty; volitional qualities of personality; decisiveness of personality.

ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ЛИЧНОСТИ КАК ПРЕДИКТОР ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ

Санников Александр Ильич,

доктор психологических наук, професор,
профессор кафедры теории и методики практической психологии
ГУ «Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского».
Одесса, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Researcher ID: I-5165-2018

asannikov2010@gmail.com

Атаханов Бахтияр Камалдинович

магистрант Отделения переподготовки специалистов
по магистерской программе «Психология»
ГУ «Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского».
Одесса, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-1078-7092>

ata Khanov97@gmail.com

Аннотация. В статье представлены результаты сравнительного анализа профессионально важных свойств специалистов на стадии обучения и профессионалов. Показана взаимосвязь индикатора типа личности, волевых свойств и решимости личности, выявлены их психологические особенности в актуальной самореализации личности. Рассмотрены исследования отечественных и зарубежных ученых по проблеме профессиональной самореализации и подходы к ее изучению. Рассмотрена проблематика профессиональной самореализации, проведен анализ особенностей самореализации личности в различных специализациях изучаемой профессии. Предположено, что характеристики воли, решимости и индикатора типа личности обеспечивают успех профессионала при реализации в социотехнической деятельности. Показано наличие достоверных, статистически значимых различий волевых свойств, решимости и индикатора типа личности у начинающих и опытных специалистов. С помощью экспертов определен состав профессионально значимых качеств, которые отличаются у специалистов разных специализаций. Можно считать, что индикатор типа личности в сочетании с профессионально важными качествами обеспечивает как самореализацию профессионала, так и в целом профессионализацию личности, непосредственно обеспечивает эффективную профессиональную деятельность. Для эмпирического исследования был специально сконструирован психодиагностический комплекс в составе: «Индикатора типа личности» (МБТИ) К. Бриггс и И. Майерс; методики «Волевые свойства личности» (ВКЛ) М. Чумакова; процедуры «Мультидимензиональные шкалы решимости» (МШР) А. Санникова; «Личностного опросника» (5FL) Р. МакКрае и П. Коста в адаптации А.Б. Хромова. Статистическая обработка данных проводилась с использованием компьютерной программы SPSS 13.0 for Windows. Использовались количественный (корреляционный, регрессионный) и качественный (метод «асов» и метод «профилей») анализы данных. Выявлены статистически значимые взаимосвязи между показателями решимости, волевыми свойствами и индикаторами типа личности. Предоставлено описание психологических характеристик решимости и волевых свойств личности у лиц различной специализации базовой профессии. Сравнение волевых свойств у лиц различных специальностей показало: у судомехаников выражены решительность и выдержка; у судоводителей – целеустремленность, ответственность и настойчивость.

Ключевые слова: профессионализация; профессионально важные

качества; профессионал; специальность; волевые качества личности; решимость личности.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. A. Bodrov, Psihologiya professional'noj prigodnosti; 2-e izd. Moskva, Rossiya: PER SE, 2006, 512 s.
- [2] S. V. Gucykova, Metod ekspertnyh ocenok. Teoriya i praktika. Moskva, Rossiya: In-t psihologii RAN, 2011, 170 s.
- [3] L. A. Korostyleva, Psihologiya samorealizacii lichnosti: zatrudneniya v professional'noj sfere. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2005, 222 s.
- [4] S. D. Maksymenko, V. I. Osodlo, «Struktura ta osobystisni determinanty profesiinoi samorealizatsii subiekta», Problemy suchasnoi psykholohii; S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi, Red., vyp. 80 s. 3–19, 2010.
- [5] O. K. Mitrakova, Professional'no vazhnye kachestva lichnosti sudovoditelya po dannym ekspertnoj ocenki. Vladivostok, Rossiya, 2007, s. 1–9.
- [6] L. V. Pomytkina, «Profesiina samorealizatsiia psykholoha v praktychnii diialnosti», «Profesní seberealizace psychologa v praxi», Moderní aspekty vědy. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021, XIV, s. 27–36.
- [7] Ye. O. Romanenko, L. V. Pomytkina, «Profesiina samorealizatsiia osobystosti u yurydychnii praktytsi», «Profesní seberealizace jednotlivce v právní praxi», Moderní aspekty vědy. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021, XIV, s. 17–26.
- [8] A. I. Sannikov, Psihologiya zhiznennogo vybora lichnosti. Odessa, Ukraina: Izd-vo «VMV», 2015.
- [9] A. I. Sannikov, S. V. Sribna, «Motyvatsiia y volia v rehuliatsii pryiniattia rishen osobystistiu», Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seriia «Sotsialni ta povedinkovi nauky», vyp. 15(44), s. 108–125, 2021.
- [10] O. V. Strelkova, «Psihologicheskie aspekty professional'noj deyatel'nosti moryakov», Vestnik RGU im. I. Kanta, vyp. 5, s. 45–51, 2010.

*Стаття надійшла до редакції
10 січня 2022 року*